

Methodological Challenges in Measuring Social Welfare: Providing a Hybrid Model for Future Studies (With Emphasis on the Study in West Azerbaijan)

Mohammad Ashineh¹, Taha Abdollahpour Moghaddam^{2*}

1. Assistant Professor of Sociology, Payam Noor University of Hormozgan. m.ashineh48@yahoo.com
2. Ph.D. in Sociology, Economic and Development Orientation, Researcher, Financial Expert, Mahabad Social Security Limited and Outpatient Surgery Center (Corresponding Author) Abdollahpour1356@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type Research Article</p> <p>Article history Received: 16 September 2025 Accepted: 24 November 2025 Published: 18 February 2026</p> <p>Keywords: Hybrid methodology, social welfare measurement, localization of indicators, objective and subjective welfare, West Azerbaijan Province.</p>	<p>Introduction: Due to its multidimensional nature and context-dependent nature, measuring social welfare faces numerous methodological challenges. Purely quantitative or qualitative approaches alone are unable to cover the objective and subjective dimensions of welfare.</p> <p>Objective: This article aims to identify the methodological challenges of measuring social welfare in Iran and to provide a hybrid model for future studies.</p> <p>Method: This research was conducted based on the experience of a field study in West Azerbaijan Province and using a sequential hybrid exploratory method. In the qualitative stage, 20 in-depth interviews were conducted with different social groups and thematic analysis identified the indigenous components of welfare.</p> <p>Findings: Factor analysis showed that the structure of well-being dimensions in this region is different from classical models, and the dimensions of "job security" and "access to health services" explain the most variance. Qualitative findings showed that respondents interpret "well-being" beyond economic indicators and to concepts such as "social reputation", "respect in society", "religion" and "kinship relations", which are not seen in standard Western questionnaires. Comparison of quantitative and qualitative results revealed a significant gap between objective indicators (such as income) and subjective feelings of well-being (such as insecurity and concern about the future).</p> <p>Conclusion: Based on the findings, to face the four challenges (multidimensionality, localization of indicators, integration of objective and subjective data, and validation), a three-stage hybrid model of "qualitative exploration (localization), quantitative measurement (generalizability), and reinterpretation (fusion)" was presented for measuring social welfare.</p>
<p>Cite this article: Ashineh, M., Abdollahpour Moghaddam, T. (2025). Methodological Challenges in Measuring Social Welfare: Providing a Hybrid Model for Future Studies (With Emphasis on the Study in West Azerbaijan). <i>Labour and Social Protection Studies</i>, 1(1), 61-79.</p>	
<p> ©The Author(s). Publisher: Labor and Social Security Institute</p>	

چالش‌های روش‌شناختی در سنجش رفاه اجتماعی: ارائه مدلی ترکیبی برای مطالعات آتی (با تأکید بر مطالعه در آذربایجان غربی)

محمد آشینه^۱، طه عبدالله پور مقدم^{۲*}

۱. استادیار جامعه‌شناسی دانشگاه پیام نور هرمزگان. m.ashineh48@yahoo.com

۲. دکتری جامعه‌شناسی گرایش اقتصادی و توسعه، پژوهشگر، کارشناس مالی مرکز جراحی محدود و سرپایی تامین اجتماعی مهاباد (نویسنده مسئول)
Abdollahpour1356@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخچه دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۲۵ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۰۳ انتشار: ۱۴۰۴/۱۱/۲۹</p> <p>کلیدواژه‌ها روش‌شناسی ترکیبی، سنجش رفاه اجتماعی، بومی‌سازی شاخص‌ها، رفاه عینی و ذهنی، استان آذربایجان غربی.</p>	<p>مقدمه: سنجش رفاه اجتماعی به دلیل ماهیت چندبعدی و وابستگی به زمینه، با چالش‌های روش‌شناختی متعددی مواجه است. رویکردهای صرفاً کمی یا کیفی به تنهایی قادر به پوشش ابعاد عینی و ذهنی رفاه نیستند. هدف: این مقاله با هدف شناسایی چالش‌های روش‌شناختی سنجش رفاه اجتماعی در ایران و ارائه مدلی ترکیبی برای مطالعات آتی تدوین شده است.</p> <p>روش: این پژوهش با اتکا به تجربه یک مطالعه میدانی در استان آذربایجان غربی و با استفاده از روش ترکیبی اکتشافی متوالی انجام شد. در مرحله کیفی، ۲۰ مصاحبه عمیق با گروه‌های مختلف اجتماعی اجرا و با تحلیل مضمون، مؤلفه‌های بومی رفاه شناسایی شد. در مرحله کمی، پرسشنامه محقق‌ساخته بر اساس یافته‌های کیفی طراحی و بر روی ۵۰۲ نفر از شهروندان استان با نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای اجرا گردید. تحلیل داده‌ها با استفاده از تحلیل عاملی اکتشافی و تأییدی، آلفای کرونباخ و آزمون‌های آماری مرتبط انجام شد.</p> <p>یافته‌ها: تحلیل عاملی نشان داد ساختار ابعاد رفاه در این منطقه با مدل‌های کلاسیک متفاوت است و ابعاد «امنیت شغلی» و «دسترسی به خدمات درمانی» بیشترین واریانس را تبیین می‌کنند. یافته‌های کیفی نشان داد که پاسخ‌دهندگان، «رفاه» را فراتر از شاخص‌های اقتصادی و به مفاهیمی چون «آبروی اجتماعی»، «احترام در جامعه»، «دینداری» و «روابط خویشاوندی» تعبیر می‌کنند که در پرسشنامه‌های استاندارد غربی دیده نشده است. مقایسه نتایج کمی و کیفی شکاف معناداری میان شاخص‌های عینی (مانند درآمد) و احساس ذهنی رفاه (مانند ناامنی و نگرانی از آینده) را آشکار ساخت.</p> <p>نتیجه‌گیری: بر اساس یافته‌ها، برای مواجهه با چالش‌های چهارگانه (چندبعدی بودن، بومی‌سازی شاخص‌ها، تلفیق داده‌های عینی و ذهنی، و اعتبارسنجی)، مدل ترکیبی سه‌مرحله‌ای «اکتشاف کیفی (بومی‌سازی)، سنجش کمی (تعمیم‌پذیری) و تفسیر مجدد (تلفیق)» برای سنجش رفاه اجتماعی ارائه شد. این مدل با تأکید بر بومی‌سازی شاخص‌ها، پرهیز از تقلیل‌گرایی، استفاده از روش‌های وزن‌دهی علمی و اعتبارسنجی ترکیبی، می‌تواند به پژوهشگران در دستیابی به تصویری جامع و چندلایه از وضعیت رفاه اجتماعی یاری رساند.</p>
<p>استناد: آشینه، م.، عبدالله پور مقدم، ط. (۱۴۰۴). چالش‌های روش‌شناختی در سنجش رفاه اجتماعی: ارائه مدلی ترکیبی برای مطالعات آتی (با تأکید بر مطالعه در آذربایجان غربی). <i>مطالعات کار و حمایت اجتماعی</i>، ۱(۱)، ۶۱-۷۹.</p> <p>ناشر: مؤسسه کار و تأمین اجتماعی © نویسندگان.</p>	

Extended Abstract

Purpose

Purpose

Given the four aforementioned challenges (multidimensionality, localization of indicators, combination of objective and subjective data, and validity and reliability), this article argues that measuring social welfare requires a hybrid approach that can simultaneously provide qualitative depth and quantitative breadth. The experience of studying West Azerbaijan Province, as one of the provinces with specific cultural and economic characteristics, has provided a unique opportunity to identify these challenges and provide practical solutions. In the following, the theoretical foundations and research background are first reviewed with an emphasis on methodological approaches, then the methodology of the present study and the challenges ahead are explained, then the methodological findings are presented, and finally, a hybrid model for measuring social welfare in future studies is proposed. Main research problem: Despite numerous efforts to measure social welfare in Iran, there is a deep gap between quantitative (objective) and qualitative (subjective) approaches. Quantitative research often focuses on indicators such as income, employment, and housing, and qualitative research does not have the necessary generalizability. This methodological gap causes welfare policies to be designed based on an incomplete picture of reality. Article Innovation: Using the experience of a field study in West Azerbaijan Province, this article analyzes the methodological challenges of welfare measurement and presents a hybrid model for future studies.

Method

In this section, the research methodology is explained with an emphasis on how to face the methodological challenges of social welfare measurement. As mentioned in the theoretical foundations section, social welfare measurement faces four challenges: “multidimensionality of the concept”, “localization of indicators”, “combination of objective and subjective data”, and “validity and reliability”. This section shows how this research has responded to these challenges by adopting a hybrid approach and using a systematic methodology.

Findings

Methodological Findings

In this section, instead of reporting the numerical and substantive findings of the research on the social welfare status of the citizens of West Azerbaijan Province, only “findings related to the research method itself” are reported. These findings indicate the efficiency or inefficiency of different measurement approaches and the validity of the solutions adopted to face methodological challenges. What follows are the methodological findings resulting from conducting the research at three levels: factor analysis, qualitative analysis, and comparison of quantitative and qualitative results.

Findings from the Qualitative Section: The Indigenous Meaning of Well-being in West Azerbaijan Province

A content analysis of in-depth interviews with 20 citizens of West Azerbaijan Province led to the identification of main and sub-themes related to their understanding and interpretation of the concept of well-being. The findings of this section provide a rich and multi-layered picture of the meaning of well-being in the socio-cultural context of the region.

- Main Theme One: Well-being as “Reputation” and “Social Respect”: One of the recurring themes in the interviews was the connection of well-being with “social reputation” and “respect in society.” Regardless of economic status, participants considered their well-being to be dependent on the level of respect they enjoy in society. A 45-year-old participant from Urmia city said in this regard: “A person may have money, but if he does not have reputation in society, no one respects him, I think that

person does not have well-being. Well-being means that when you leave the house, people respect you, greet you, and take you into account.” This finding is consistent with the research of Kordoni and Fazeli (2009), who have shown that welfare discourses in Iran include semantic dimensions beyond economics, and concepts such as “respect” and “status” play an important role in them.

- The second main theme: Welfare as “security and foresight”: Another important theme was the connection of welfare with a sense of security regarding the future. Many participants, especially those employed in the informal sector of the economy, defined welfare not in terms of the current situation, but in terms of “confidence in the future.” A 38-year-old participant from the city of Mako said: “Now I have a job, my income is not bad, but it is not known what will happen tomorrow. My job is seasonal, I have three months, I have nine months. In my opinion, welfare means knowing what will happen tomorrow, being comfortable about the future. We are all stressed now.” This finding is consistent with the research of Safari and Rafie (2019) on the challenges of social insurance and job insecurity in Iran, showing that job insecurity and the lack of long-term support have a strong negative impact on citizens’ sense of well-being.
- The third main theme: Well-being as “Religion and Spiritual Peace”: For a significant portion of the participants, especially older people and residents of rural areas, religiosity and religious beliefs were considered not only an individual value, but also an element of well-being and psychological peace. A 67-year-old participant from a village near Naqadeh stated: “Well-being is not just money, cars, and blood. If a person’s heart is not at peace, he has nothing. Belief in God calms the heart. Whatever God gives, I am satisfied. This satisfaction is the greatest well-being.” This theme indicates the importance of the spiritual dimensions of well-being in the cultural context of Iran, which are usually ignored in standard Western indicators.
- Main theme four: Well-being as “kinship and neighborhood relations”: Kinship and neighborhood networks emerged as an important source of social support and, consequently, an element of well-being in the interviews. A 52-year-old participant from Khoy city said: “Well-being means not being alone. Having family, neighbors, children around you. When I get sick, someone will come to my aid. These relationships cannot be built with money.” This finding suggests that in a region with a collectivist culture, social capital and informal supportive relationships constitute an important part of well-being.

Conclusion

This study aimed to identify methodological challenges in measuring social well-being and to provide a hybrid model for future studies. The findings showed that valid measurement of social well-being in Iran faces four challenges: multidimensionality of the concept, localization of indicators, combination of objective and subjective data, and validity and reliability. The proposed three-stage hybrid model (qualitative exploration, quantitative measurement, reinterpretation) can be a guide for researchers in facing these challenges. This model, by emphasizing the localization of indicators, avoiding reductionism, using scientific weighting methods, and hybrid validation, provides the possibility of achieving a comprehensive and multi-layered picture of the state of social welfare. It is hoped that this model can help improve the quality of social welfare research in Iran and, as a result, improve policymaking in this area.

مقدمه

رفاه اجتماعی به عنوان یکی از مفاهیم بنیادین در علوم اجتماعی و سیاست‌گذاری عمومی، همواره مورد توجه اندیشمندان و برنامه‌ریزان بوده است. این مفهوم که با کیفیت زندگی شهروندان و احساس امنیت و آرامش آنان پیوندی ناگسستنی دارد، در طول دهه‌های اخیر به یکی از شاخص‌های اصلی توسعه‌یافتگی جوامع تبدیل شده است. با وجود سابقه بیش از ۵۰ سال برنامه‌ریزی مدون و قریب به ۹۰ سال پیشینه تاریخی در اقدامات رفاهی ایران، هنوز چتر ایمنی رفاهی به‌طور کامل جامعه را پوشش نمی‌دهد و شاخص‌هایی چون فقر شدید، فقر مطلق و فقر نسبی جمعیت قابل توجهی را متأثر می‌سازد (نعیمایی و شکوری، ۱۳۹۵، ص ۱۰). این مسئله نشان‌دهنده ضرورت توجه جدی‌تر به سنجش دقیق رفاه اجتماعی به عنوان پیش‌نیاز سیاست‌گذاری مؤثر است.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به عنوان مهمترین سند بالادستی کشور، توجه ویژه‌ای به مسئله رفاه اجتماعی داشته است. اصول متعددی از قانون اساسی به مبانی دولت رفاه اشاره دارد؛ از جمله بند یک اصل ۴۳ که تأمین نیازهای اساسی مردم مانند مسکن، خوراک، پوشاک، بهداشت، درمان، آموزش و پرورش و امکانات لازم برای تشکیل خانواده را بر عهده دولت گذاشته است. همچنین اصل بیست و نهم قانون اساسی مقرر می‌دارد: «برخورداری از تأمین اجتماعی از نظر بازنشستگی، بیکاری، پیری، از کار افتادگی، بی‌سرپرستی، در راه ماندگی، حوادث و سوانح و نیاز به خدمات بهداشتی و درمانی و مراقبت‌های پزشکی به صورت بیمه و غیره، حقی است همگانی» (اصل ۲۹ قانون اساسی). این اصول قانونی نشان‌دهنده تعهد نظام به تأمین رفاه شهروندان است، اما تحقق این تعهدات نیازمند ابزارهای سنجش دقیق و علمی است.

با وجود تکالیف قانونی، نظام رفاه اجتماعی ایران با چالش‌های ساختاری متعددی مواجه است. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که نبود یک ساختار کارآمد و متمرکز رفاهی منجر به عدم انسجام، موازی‌کاری، پراکندگی و سوءاستفاده از منابع رفاهی موجود شده است (نعیمایی و شکوری، ۱۳۹۵، ص ۱۵). قانون ساختار نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی نیز در عمل و عرصه اجرا نتوانست ناکارآمدی تاریخی ساختاریافته را حل نماید. تعدد نهادهای اجرایی که بودجه کلانی از دولت را به خود اختصاص می‌دهند و در عین حال توان پوشش حداکثری را ندارند، موازی‌کاری سازمانی و فعالیت‌های تکراری در کنار ساختارهای ناکارآمد سنتی و کارشناسی ضعیف، منجر به پراکندگی گسترده در عرصه رفاهی کشور شده است (همان، ص ۲۸).

پیش‌نیاز هرگونه سیاست‌گذاری کارآمد در حوزه رفاه اجتماعی، سنجش دقیق و علمی وضعیت موجود است. با این حال، برآوردها و ارزیابی‌های رفاه اجتماعی در ایران، عمدتاً بر ابعاد و شاخص‌های اقتصادی متمرکز بوده و از توجه به ابعاد چندگانه و پیچیده این مفهوم غفلت شده است (محقق کی‌کمال و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۷). این در حالی است که رفاه اجتماعی پدیده‌ای چندبعدی است و صرف‌نظر کردن از ابعاد غیراقتصادی آن، تصویری ناقص و گمراه‌کننده از وضعیت رفاه جامعه ارائه می‌دهد. از این رو، تدوین شاخصی ترکیبی که ضمن پوشش ابعاد مختلف رفاه اجتماعی، امکان تحلیل کلی و جزئی را فراهم آورد، می‌تواند به ارزیابی و تحلیل بهتر سیاست‌های اجتماعی و رفاهی کمک کند (محقق کی‌کمال و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۸).

مرور مطالعات انجام‌شده در حوزه رفاه اجتماعی ایران نشان می‌دهد که پژوهش‌های موجود عمدتاً به دو دسته تقسیم می‌شوند: دسته اول پژوهش‌هایی هستند که با رویکردی صرفاً کمی و با استفاده از داده‌های ثبتي یا پیمایشی، به سنجش ابعاد عینی رفاه پرداخته‌اند. دسته دوم پژوهش‌های کیفی هستند که به تفسیر و معناکاوای تجربه رفاه در میان گروه‌های خاص اجتماعی توجه داشته‌اند. شکاف عمیقی میان این دو دسته پژوهش وجود دارد و کمتر مطالعه‌ای توانسته است این دو رویکرد را به شیوه‌ای نظام‌مند تلفیق کند. این شکاف روش‌شناختی باعث شده است که شناخت ما از پدیده رفاه اجتماعی در ایران، هم از عمق لازم (که محصول پژوهش‌های کیفی است) و هم از قابلیت تعمیم (که محصول پژوهش‌های کمی است) به‌طور همزمان بی‌بهره بماند.

مفهوم رفاه اجتماعی ذاتاً چندبعدی است و این ویژگی، مهمترین چالش روش‌شناختی در سنجش آن محسوب می‌شود. بر اساس پژوهش محقق کی‌کمال و همکاران (۱۳۹۳، ص ۲۲)، بیشترین امتیاز شاخص ترکیبی رفاه اجتماعی ایران به ابعاد عینی مربوط می‌شود؛ به‌طوری که شش بعد اول به اشتغال، تأمین اجتماعی، اقتصاد، آموزش، بهداشت و مسکن اختصاص دارد. این یافته نشان می‌دهد که در شرایط ایران، نیازهای اولیه هنوز به‌طور کامل تأمین نشده و ابعاد ذهنی رفاه (مانند احساس خوشبختی، رضایت از زندگی و...) در اولویت‌های بعدی قرار می‌گیرند. با این حال، نادیده گرفتن ابعاد ذهنی نیز به معنای نادیده گرفتن بخش مهمی از واقعیت رفاه است. تلفیق این ابعاد عینی و ذهنی در یک چارچوب سنجش منسجم، چالشی اساسی پیش روی پژوهشگران قرار می‌دهد.

دومین چالش روش‌شناختی مهم، ضرورت بومی‌سازی شاخص‌های سنجش رفاه است. شاخص‌های استاندارد بین‌المللی که عمدتاً در جوامع غربی توسعه یافته‌اند، ممکن است با واقعیت‌های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی ایران همخوانی نداشته باشند. مطالعه محققان کمال و همکاران (۱۳۹۳، ص ۱۲) با هدف تدوین شاخصی متناسب با شرایط ایران، از روش دلفی برای انتخاب ابعاد شاخص رفاه اجتماعی استفاده کرد و با تحلیل عاملی اکتشافی، مناسب بودن ابعاد منتخب را تأیید نمود. این تلاش برای بومی‌سازی شاخص‌ها گامی مهم در جهت سنجش دقیق‌تر رفاه است، اما همچنان پرسش‌های مهمی درباره نحوه بومی‌سازی و میزان انعطاف‌پذیری شاخص‌ها در مناطق مختلف ایران باقی می‌ماند.

سومین چالش روش‌شناختی، نحوه ترکیب داده‌های عینی و ذهنی است. داده‌های عینی (مانند درآمد، مسکن، اشتغال) معمولاً از منابع آماری رسمی قابل استخراج هستند و قابلیت مقایسه‌پذیری بالایی دارند. در مقابل، داده‌های ذهنی (مانند احساس رفاه، رضایت از زندگی) نیازمند طراحی ابزارهای خاص و اجرای پژوهش‌های پیمایشی هستند. تلفیق این دو نوع داده با ماهیت‌های متفاوت، چالش‌های جدی از حیث وزن‌دهی، استانداردسازی و تفسیر ایجاد می‌کند. محققان کمال و همکاران (۱۳۹۳، ص ۱۴) برای ترکیب ابعاد شاخص رفاه، از نمره Z برای استانداردسازی مقادیر استفاده کردند و برای آزمون تحلیل حساسیت، از جدول وزنی یکسان و تورش‌دار بهره گرفتند. این راهکارها اگرچه مفید هستند، اما همچنان پرسش‌هایی درباره بهترین شیوه ترکیب داده‌ها باقی می‌گذارند.

چهارمین چالش روش‌شناختی، تضمین اعتبار^۱ و پایایی^۲ در سنجش رفاه اجتماعی است. ابزارهای سنجش رفاه باید از یک سو اعتبار لازم را داشته باشند، یعنی دقیقاً همان چیزی را بسنجند که برای سنجش آن طراحی شده‌اند. از سوی دیگر، باید پایا باشند، یعنی نتایج حاصل از آنها در صورت تکرار در شرایط مشابه، تغییر چندانی نکند. این چالش در سنجش رفاه به دلیل ماهیت چندبعدی و پویای این مفهوم، پیچیدگی مضاعفی می‌یابد. برای مثال، ممکن است پرسشنامه‌ای که برای سنجش رفاه در یک مقطع زمانی طراحی شده، در مقطع دیگر به دلیل تغییر شرایط اجتماعی و اقتصادی، اعتبار خود را از دست بدهد. همچنین، تفاوت‌های فرهنگی در درک مفاهیم مرتبط با رفاه، چالش‌های جدی برای اعتبار ابزارها ایجاد می‌کند.

با توجه به چالش‌های چهارگانه یادشده (چندبعدی بودن، بومی‌سازی شاخص‌ها، ترکیب داده‌های عینی و ذهنی، و اعتبار و پایایی)، این مقاله استدلال می‌کند که سنجش رفاه اجتماعی نیازمند رویکردی ترکیبی^۳ است که بتواند همزمان عمق کیفی و گستره کمی را تأمین کند. تجربه مطالعه در استان آذربایجان غربی به عنوان یکی از استان‌های با ویژگی‌های فرهنگی و اقتصادی خاص، فرصتی منحصر به فرد برای شناسایی این چالش‌ها و ارائه راهکارهای عملی فراهم آورده است. در ادامه مقاله، ابتدا مبانی نظری و پیشینه پژوهش با تأکید بر رویکردهای روش‌شناختی مرور می‌شود، سپس روش‌شناسی پژوهش حاضر و چالش‌های پیش رو تشریح می‌گردد، آنگاه یافته‌های روش‌شناختی ارائه می‌شود و در نهایت، مدلی ترکیبی برای سنجش رفاه اجتماعی در مطالعات آتی پیشنهاد می‌گردد. مسئله اصلی پژوهش: علیرغم تلاش‌های متعدد برای سنجش رفاه اجتماعی در ایران، شکاف عمیقی بین رویکردهای کمی (عینی) و کیفی (ذهنی) وجود دارد. پژوهش‌های کمی غالباً به شاخص‌هایی نظیر درآمد، اشتغال و مسکن اکتفا می‌کنند و پژوهش‌های کیفی نیز قابلیت تعمیم لازم را ندارند. این شکاف روش‌شناختی باعث می‌شود که سیاست‌های رفاهی بر اساس تصویری ناقص از واقعیت طراحی شوند.

نوآوری مقاله: این مقاله با بهره‌گیری از تجربه یک مطالعه میدانی در استان آذربایجان غربی، چالش‌های روش‌شناختی سنجش رفاه را تحلیل کرده و مدلی ترکیبی برای مطالعات آتی ارائه می‌دهد.

مبانی نظری

در این بخش، به جای مرور همه نظریه‌های رفاه، صرفاً به رویکردهای روش‌شناختی سنجش رفاه اجتماعی پرداخته می‌شود. تبارشناسی مطالعات رفاه اجتماعی نشان می‌دهد که این حوزه در طول نیم قرن اخیر دستخوش تحولات پارادایمی مهمی شده است. این تحولات که از سوی اندیشمندانی مانند تونی فیتزپتریک (۲۰۰۸) مورد تحلیل قرار گرفته، نشان‌دهنده چرخشی بنیادین از رویکردهای صرفاً عینی به سوی توجه به ابعاد ذهنی و ادراکی رفاه است. در تاریخ گفتمان توسعه، به‌زیستی معنای سنتی و کلاسیک خود مبنی بر

¹ Validity

² Reliability

³ Mixed-Method

به‌زیستی عینی و برخورداری از شاخص‌های کمی را از دست داده و به تمرکز بر به‌زیستی ذهنی حرکت کرده است؛ به‌گونه‌ای که امروز به‌زیستی در دو وجه عینی و ذهنی صورت‌بندی می‌شود که متناظر با آن سیاست‌های اجتماعی عینی و ذهنی نیز قابل تشخیص هستند (غفاری و حبیب‌پور گنابی، ۱۳۹۶).

الف) رویکردهای عینی به سنجش رفاه

رویکرد عینی به سنجش رفاه اجتماعی، ریشه در سنت اثبات‌گرایی و اقتصاد نئوکلاسیک دارد. در این رویکرد، رفاه اجتماعی بر اساس شاخص‌های کمی و قابل مشاهده تعریف و اندازه‌گیری می‌شود. وجه عینی رفاه عمدتاً در رشته‌های علوم اقتصادی، مدیریت شهری، برنامه‌ریزی شهری، علوم پزشکی و سلامت برجسته بوده است و در این وجه، بر جنبه‌های ملموس و عینی به‌زیستی انسان‌ها مانند درآمد، مسکن، شغل و اشتغال تأکید می‌شود.

مهم‌ترین بیانگرهای عینی رفاه شامل شاخص‌هایی مانند نرخ بیکاری، ضریب جینی، نرخ تورم، سرانه تولید ناخالص داخلی، دسترسی به مسکن، وضعیت تغذیه و شاخص‌های سلامت هستند. در ایران نیز بیشترین امتیاز شاخص ترکیبی رفاه اجتماعی به ابعاد عینی مربوط می‌شود؛ به‌طوری که شش بُعد اول به اشتغال، تأمین اجتماعی، اقتصاد، آموزش، بهداشت و مسکن اختصاص دارد (محقق کمال و همکاران، ۱۳۹۳، ص ۲۲). به‌نظر می‌رسد که وضعیت نامناسب توسعه‌یافتگی و تأمین ناکافی نیازهای اولیه در ایران، در این اولویت‌بندی نقشی اساسی داشته است.

مطالعات عینی رفاه در ایران، عمدتاً مبتنی بر داده‌های ثبتي مرکز آمار ایران، بانک مرکزی و سازمان‌های اجرایی بوده است. محقق کمال و همکاران (۱۳۹۳) در مطالعه خود برای تخمین شاخص ترکیبی رفاه اجتماعی ایران، از داده‌های سری زمانی ۴۴ ساله (۱۳۴۷ تا ۱۳۹۰) استفاده کردند و با بهره‌گیری از روش دلفی برای انتخاب ابعاد و تحلیل عاملی اکتشافی برای تأیید آنها، شاخص بومی رفاه اجتماعی را تدوین نمودند. یافته‌های این مطالعه نشان داد که شیب شاخص رفاه اجتماعی تا اواسط دوره، کاهشی و بعد از آن افزایشی بوده است و بهترین و بدترین عملکرد، به‌ترتیب به سال‌های ۱۳۵۱ و ۱۳۶۸ مربوط می‌شود.

ب) رویکردهای ذهنی به سنجش رفاه

از دهه ۱۹۹۰ میلادی به بعد، توجه به به‌زیستی ذهنی در مطالعات به‌زیستی در جهان افزایش یافت. این چرخش پارادایمی ناشی از این درک بود که برخی کشورها از به‌زیستی عینی برخوردارند، اما از نظر ذهنی احساس به‌زیستی نمی‌کنند. به عبارت دیگر، توسعه اقتصادی در بسیاری از کشورها منافع متعددی را در ساحت عینی برای شهروندان به ارمغان آورد، اما این تحولات مثبت کمی با منافع و پیامدهای مثبت در شاخص‌های ذهنی مانند رضایت از زندگی، شادی، امنیت و آزادی همراه نبود.

رویکرد ذهنی به احساس رفاه، رضایت از زندگی، شادی و ادراک افراد از کیفیت زندگی خود می‌پردازد. دینر (Diener, 1984) به عنوان یکی از پیشگامان این حوزه، به‌زیستی ذهنی را شامل سه مؤلفه اصلی می‌داند: رضایت از زندگی، عواطف مثبت و عواطف منفی. در ایران، سام‌آرام و محبوبی (۱۳۹۱) با تأکید بر چرخش پارادایمی در گفتمان رفاه اجتماعی و توجه به ابعاد ذهنی رفاه، به ساخت مقیاسی برای سنجش احساس رفاه اجتماعی اقدام کردند. ایشان پس از ساخت مدل مفهومی برای تبیین رفاه ذهنی، نسبت به طراحی ابزار سنجش (پرسشنامه‌ای با ۶۶ سؤال و گویه) برای اندازه‌گیری احساس رفاه اجتماعی مبادرت ورزیدند. پرسشنامه به‌صورت آزمایشی در شهر ارومیه با ۵۱ نمونه آماری اجرا شد و نتایج آزمون‌های آماری نشان داد که مقدار KMO محاسبه‌شده نزدیک ۰/۷ (۰/۶۹۶) و ضریب آلفای کرونباخ بیش از ۰/۷ (۰/۸۵۶) بوده است.

نقد رویکردها

- **نقد رویکرد عینی:** مهم‌ترین نقد وارد بر رویکرد عینی، غفلت از تفاسیر ذهنی مردم از رفاه است. برای مثال، ممکن است در یک منطقه نرخ اشتغال بالا باشد، اما مردم به دلیل احساس ناامنی شغلی، خود را دارای رفاه ندانند. تأکید صرف بر رویکرد عینی به دور از رویکرد ذهنی، شکاف درک بین ذینفعان و سیاستگذاران را افزایش می‌دهد. ابراهیمی (۱۳۹۳) با فراتحلیل پژوهش‌های به‌زیستی اجتماعی در ایران طی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۰ دریافت که تمرکز بیشتر این مطالعات بر سویه‌های عینی به‌زیستی نسبت به جنبه‌های ذهنی آن بوده و در نتیجه به‌زیستی به بعد اقتصادی تقلیل یافته است.

نقد دیگر به رویکرد عینی، عدم توجه به زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی است. شاخص‌های عینی که عمدتاً در جوامع غربی توسعه یافته‌اند، ممکن است با واقعیت‌های جوامع دیگر همخوانی نداشته باشند. از این رو، ضرورت بومی‌سازی شاخص‌ها برای شرایط ایران، از جمله اهداف مطالعه محققان کمال و همکاران (۱۳۹۳) بود که به تدوین شاخصی متناسب با شرایط ایران مبادرت ورزیدند.

• **نقد رویکرد ذهنی:** رویکرد ذهنی نیز با نقدهایی مواجه است. مهم‌ترین این نقدها عبارتند از: دشواری در سنجش دقیق، تغییرپذیری سریع و عدم قابلیت مقایسه‌پذیری بین مناطق مختلف. برخی مانند فیتزپتریک (۲۰۰۸) اساساً کل مفهوم به‌زیستی را امری ذهنی دانسته و معتقد است که به‌زیستی «ذهنی است، پس به احساسات، ادراک‌ها، شناخت‌ها و تجارب همان فردی مربوط می‌شود که وی را موضوع به‌زیستی قرار داده‌ایم». این دیدگاه اگرچه بر اهمیت رویکرد ذهنی تأکید دارد، اما چالش‌های روش‌شناختی آن را نیز آشکار می‌کند.

نقد دیگر به رویکرد ذهنی، دشواری در اعتبارسنجی و پایایی‌سنجی است. سام‌آرام و محبوبی (۱۳۹۱) برای مواجهه با این چالش، از روش‌های متعدد اعتبارسنجی شامل اعتبار محتوا، اعتبار مبتنی بر ملاک (همزمان) و اعتبار سازه‌ای (مبتنی بر آزمون آماری پیشرفته تحلیل عاملی) استفاده کردند و توانستند ابزاری با اعتبار و پایایی لازم طراحی نمایند. این تجربه نشان می‌دهد که با بهره‌گیری از روش‌شناسی دقیق، می‌توان بر برخی از چالش‌های رویکرد ذهنی فائق آمد.

ضرورت شاخص‌های ترکیبی

برای ساخت ابزار سنجش رفاه اجتماعی، ضرورت روش‌شناسی ایجاب می‌کند که از چارچوب جامعی تبعیت شود تا با پاسخگویی به انتظارات مفهومی و روشی، بتوان شاخص‌ها را در چارچوبی مدون و معتبر قرار داد. شاخص ترکیبی رفاه اجتماعی، به دلیل داشتن ابعاد و بیانگرهای بیشتر و متنوع‌تر، تغییرات رفاه اجتماعی را بهتر نشان می‌دهد.

مبارکی و همکاران (۱۴۰۴) در مطالعه خود با عنوان «روش‌شناسی ساخت شاخص ترکیبی توسعه اجتماعی» به چالش‌های پیش روی ساخت این ابزار پرداخته و از روش ناردو و همکاران برای ساخت شاخص ترکیبی استفاده کرده‌اند که دارای ده مرحله است: شش مرحله اول مربوط به ساخت شاخص ترکیبی، دو مرحله بعدی مرتبط با ارزیابی نحوه ساخت و دو مرحله آخر راه‌های ارائه و انتشار شاخص را بررسی می‌کنند. مطابق یافته‌های این مطالعه، در انتخاب معرف‌ها و شاخص‌ها، رعایت تناسب با محتوای نظری، اهداف پژوهش و فاکتور غیرجایگزین بودن مدنظر بوده است. ساختاربندی داده‌ها با معیارهای قدرت تحلیل، عدم هم‌پوشانی، قابلیت دسترسی و اعتمادپذیر بودن بررسی شد. داده‌های مخدوش، ناقص، پرت و داده‌هایی که با یکدیگر هم‌پوشانی داشتند، حذف و استحکام ابزار به‌دست‌آمده با تحلیل نااطمینانی آزمون شد.

یکی از چالش‌های اساسی در ساخت شاخص‌های ترکیبی، وزن‌دهی به ابعاد و شاخص‌هاست. مشکل وزن‌های متفاوت معرف‌ها و شاخص‌ها را می‌توان با استفاده از تکنیک تحلیل مؤلفه‌های اصلی (PCA) برطرف کرد. محققان کمال و همکاران (۱۳۹۳، ص ۱۴) برای ترکیب ابعاد شاخص رفاه اجتماعی، از نمره Z برای استانداردسازی مقادیر استفاده کردند و برای آزمون تحلیل حساسیت، از جدول وزنی یکسان و تورش‌دار بهره گرفتند.

توانایی خلاصه‌سازی و دسته‌بندی مسائل پیچیده و چندبعدی به شیوه‌ای ساده، ایجاد درک مستقیم و قابل قبول از وضعیت موجود برای سیاست‌گذاران، امکان ارزیابی پیشرفت در طول زمان، جریان‌سازی از تولید و تحلیل داده و فرایند ثمربخش گفت‌وگو درباره کیفیت حکمرانی از جمله اصلی‌ترین دلایل رشد استفاده از شاخص‌های ترکیبی در سازمان‌های بین‌المللی، مراکز دانشگاهی و نهادهای پژوهشی دنیا محسوب می‌شوند. (Foa & Tanner, 2012)

با وجود این مزایا، باید توجه داشت که فرایند تجمیع اطلاعات ناهمگن در قالب شاخص ترکیبی، بسیار چالش‌برانگیز و در معرض تهدیدهای متعدد است (Santeramo, 2016)؛ به همین دلیل، پژوهشگران اجتماعی در ایران، غالباً توجه چندانی به ساخت شاخص ترکیبی ندارند. نمود این مسئله در سنجش توسعه اجتماعی در ایران قابل مشاهده است؛ شاخص‌های سنجش توسعه اجتماعی در ایران در بیشتر پژوهش‌های موجود به‌صورت منفرد و مستقل از هم در نظر گرفته می‌شود و معمولاً یکی از جوانب توسعه اجتماعی را منعکس می‌کنند که منجر به دیدگاه یکجانبه و ناقص در برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری‌ها می‌شود.

روش‌شناسی پژوهش

در این بخش، روش‌شناسی پژوهش با تأکید بر چگونگی مواجهه با چالش‌های روش‌شناختی سنجش رفاه اجتماعی تشریح می‌شود. همانگونه که در بخش مبانی نظری اشاره شد، سنجش رفاه اجتماعی با چالش‌های چهارگانه «چندبعدی بودن مفهوم»، «بومی‌سازی شاخص‌ها»، «ترکیب داده‌های عینی و ذهنی» و «اعتبار و پایایی» مواجه است. این بخش نشان می‌دهد که در این پژوهش، چگونه با اتخاذ رویکردی ترکیبی و با بهره‌گیری از روش‌شناسی نظام‌مند، به این چالش‌ها پاسخ داده شده است.

چالش اول: چندبعدی بودن مفهوم رفاه اجتماعی

توضیح چالش: رفاه اجتماعی به مثابه مفهومی چندبعدی، شامل ابعاد گوناگون اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سلامتی است. این چندبعدی بودن، انتخاب و اولویت‌بندی ابعاد را به یکی از دشوارترین مراحل سنجش تبدیل کرده است. عدم توجه به این ویژگی ذاتی رفاه، به تقلیل‌گرایی مفهومی و ارائه تصویری ناقص از وضعیت رفاه می‌انجامد.

راهکار: برای مواجهه با این چالش، ابتدا با مرور نظام‌مند پیشینه نظری و تجربی، ابعاد اصلی رفاه اجتماعی شناسایی شد. بر اساس مطالعات پیشین، به‌ویژه پژوهش محققان کمال و همکاران (۱۳۹۳) که نشان می‌دهد ابعاد اشتغال، تأمین اجتماعی، اقتصاد، آموزش، بهداشت و مسکن مهم‌ترین ابعاد رفاه در ایران هستند، چارچوب اولیه پژوهش تدوین گردید. در گام بعد، با بهره‌گیری از تکنیک دلفی و نظرخواهی از ۱۵ نفر از خبرگان دانشگاهی و اجرایی حوزه رفاه اجتماعی در استان آذربایجان غربی، ابعاد نهایی پژوهش تعیین شد. یافته‌های این مرحله نشان داد که اگرچه ابعاد یادشده از اهمیت بالایی برخوردارند، اما اولویت‌بندی آنها در استان آذربایجان غربی با الگوی ملی تفاوت‌هایی دارد. در این استان، به دلیل ویژگی‌های خاص اقتصادی و اجتماعی، ابعاد «امنیت شغلی» و «دسترسی به خدمات درمانی» بالاترین اولویت را به خود اختصاص دادند. این یافته با پژوهش صفری و رفیعی (۱۳۹۸) همخوانی دارد که به چالش‌های بیمه اجتماعی در ایران پرداخته و نشان داده‌اند نامنی شغلی یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های نیروی کار در ایران است. همچنین، پژوهش نعیمی و شکوری (۱۳۹۵) نیز بر ناکارآمدی نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی در پوشش حداکثری جمعیت تأکید کرده است.

در نهایت، هفت بُعد اصلی برای سنجش رفاه اجتماعی در این پژوهش انتخاب شد: (۱) امنیت شغلی و اشتغال، (۲) پوشش و کارآمدی تأمین اجتماعی، (۳) وضعیت اقتصادی و درآمد، (۴) دسترسی به آموزش، (۵) دسترسی به خدمات بهداشتی و درمانی، (۶) وضعیت مسکن، و (۷) روابط اجتماعی و سرمایه اجتماعی. هر یک از این ابعاد با چندین شاخص عینی و ذهنی عملیاتی شدند.

چالش دوم: بومی‌سازی شاخص‌ها

توضیح چالش: شاخص‌های استاندارد بین‌المللی که عمدتاً در جوامع غربی توسعه یافته‌اند، ممکن است با واقعیت‌های فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی استان آذربایجان غربی همخوانی نداشته باشند. این عدم همخوانی می‌تواند به سوگیری در سنجش و ارائه تصویری تحریف‌شده از وضعیت رفاه منجر شود.

راهکار: برای بومی‌سازی شاخص‌ها، از راهبرد ترکیبی «قیاسی-استقرایی» استفاده شد. در مرحله قیاسی، شاخص‌های رایج در مطالعات ملی و بین‌المللی گردآوری و طبقه‌بندی شدند. در مرحله استقرایی، با اجرای ۲۰ مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته با شهروندان استان آذربایجان غربی (شامل گروه‌های مختلف سنی، جنسی، شغلی و قومیتی)، مؤلفه‌های بومی رفاه شناسایی شد. یافته‌های مرحله کیفی نشان داد که درک و تفسیر شهروندان از رفاه، فراتر از شاخص‌های مرسوم و استاندارد است. برخی از مؤلفه‌های بومی که در مصاحبه‌ها تکرار شدند عبارتند از:

• **آبروی اجتماعی و احترام در جامعه:** بسیاری از مشارکت‌کنندگان، «رفاه» را به مفهوم «آبرومندی» و «احترامی که در جامعه به انسان می‌گذارند» تعبیر کردند. این یافته با پژوهش کردونی و فاضلی (۱۳۸۸) همخوانی دارد که نشان داده‌اند گفتمان‌های رفاهی در ایران، ابعاد معنایی فراتر از اقتصاد را دربرمی‌گیرند.

• **امنیت شغلی و آینده‌نگری:** در منطقه‌ای با سهم بالای اشتغال غیررسمی و فصلی (به‌ویژه در بخش کشاورزی)، «امنیت شغلی» به عنوان یکی از مؤلفه‌های کلیدی رفاه ظاهر شد. این یافته با چالش‌های مطرح‌شده در پژوهش صفری و رفیعی (۱۳۹۸) درباره حمایت‌های بیمه اجتماعی مطابقت دارد.

• **دینداری و باورهای مذهبی:** برای بخش قابل توجهی از مشارکت‌کنندگان، «دینداری» و «پابندی به اصول مذهبی» نه فقط یک ارزش فردی، بلکه عنصری از رفاه و آرامش روانی محسوب می‌شد.

• **روابط خویشاوندی و همسایگی:** در فرهنگ منطقه، شبکه‌های خویشاوندی و همسایگی نقش مهمی در تأمین حمایت اجتماعی غیررسمی ایفا می‌کنند. این روابط، به‌ویژه در شرایط بحرانی، به عنوان منبع مهم رفاه عاطفی و حتی اقتصادی عمل می‌کنند. پس از شناسایی این مؤلفه‌ها، گویه‌های مرتبط با آنها تدوین و به پرسشنامه نهایی اضافه شد. بدین ترتیب، ابزار سنجش پژوهش، هم شاخص‌های استاندارد و هم مؤلفه‌های بومی را پوشش داد.

چالش سوم: ترکیب داده‌های عینی و ذهنی

توضیح چالش: یکی از پیچیده‌ترین چالش‌های روش‌شناختی در سنجش رفاه، نحوه تلفیق داده‌های عینی (کمی) و داده‌های ذهنی (کیفی) به گونه‌ای است که هم عمق فهم کیفی و هم قابلیت تعمیم نتایج کمی حفظ شود.

راهکار: برای مواجهه با این چالش، از روش ترکیبی اکتشافی متوالی استفاده شد. در این طرح، ابتدا مرحله کیفی برای اکتشاف عمق مفهوم و شناسایی مؤلفه‌های بومی اجرا شد و سپس مرحله کمی برای سنجش وسعت و تعمیم‌پذیری یافته‌ها صورت گرفت.

• مرحله کیفی:

- تعداد مشارکت‌کنندگان: ۲۰ نفر از شهروندان استان آذربایجان غربی
- معیارهای انتخاب: حداکثر تنوع از نظر سن، جنس، وضعیت تأهل، سطح تحصیلات، وضعیت اشتغال، قومیت (ترک، کرد، فارس) و منطقه سکونت (شهر، روستا)
- نوع مصاحبه: عمیق و نیمه‌ساختاریافته
- مدت زمان مصاحبه: بین ۴۵ تا ۹۰ دقیقه
- نحوه تحلیل: تحلیل مضمون با استفاده از نرم‌افزار MAXQDA

• مرحله کمی:

- جامعه آماری: کلیه شهروندان ۱۸ سال و بالاتر ساکن در استان آذربایجان غربی
- حجم نمونه: با استفاده از فرمول کوکران برای جوامع نامحدود، ۴۸۴ نفر برآورد شد و برای اطمینان بیشتر، ۵۲۰ پرسشنامه توزیع گردید که از این تعداد، ۵۰۲ پرسشنامه قابل استفاده بود.
- روش نمونه‌گیری: نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای بدین ترتیب که ابتدا شهرستان‌های استان به سه دسته برخوردار، نیمه‌برخوردار و کمتربرخوردار تقسیم شدند، سپس از هر دسته، دو شهرستان و از هر شهرستان، چندین بلوک شهری و روستایی به تصادف انتخاب شدند.
- ابزار گردآوری داده: پرسشنامه محقق‌ساخته مبتنی بر یافته‌های مرحله کیفی و مطالعات پیشین

• **نحوه تلفیق:** تلفیق داده‌ها در دو مرحله انجام شد: نخست، در مرحله طراحی ابزار کمی، از مضامین و مفاهیم شناسایی شده در مرحله کیفی برای تدوین گویه‌ها استفاده شد. دوم، در مرحله تفسیر یافته‌ها، نتایج کمی با ارجاع به مصاحبه‌های کیفی تفسیر و تبیین شدند تا فهم عمیق‌تری از روابط آماری به دست آید.

چالش چهارم: اعتبار و پایایی

توضیح چالش: تضمین اعتبار و پایایی در سنجش رفاه اجتماعی، به دلیل ماهیت چندبعدی و پویای این مفهوم، با چالش‌های جدی مواجه است. ابزار سنجش باید هم اعتبار لازم را داشته باشد (یعنی دقیقاً همان چیزی را بسنجد که برای سنجش آن طراحی شده) و هم پایا باشد (یعنی نتایج حاصل از آن در صورت تکرار در شرایط مشابه، تغییر چندانی نکند).

راهکار: برای تأمین اعتبار و پایایی، از روش‌های متعددی استفاده شد:

الف) اعتبار محتوا^۱: برای تأمین اعتبار محتوا، پس از تدوین پرسشنامه بر اساس مبانی نظری و یافته‌های مرحله کیفی، پرسشنامه در اختیار ۱۰ نفر از اساتید و خبرگان حوزه رفاه اجتماعی قرار گرفت و نسبت روایی محتوا (CVR) و شاخص روایی محتوا (CVI)

¹ Content Validity

محاسبه شد. گویه‌هایی که نسبت روایی محتوای آنها کمتر از $0/62$ بود (بر اساس جدول لاوشه برای ۱۰ نفر)، حذف یا اصلاح شدند. شاخص روایی محتوا برای همه گویه‌های باقیمانده بالاتر از $0/79$ بود که مطلوب ارزیابی می‌شود.

ب) اعتبار سازه^۱: برای تأمین اعتبار سازه، از تحلیل عاملی تأییدی^۲ با استفاده از نرم‌افزار AMOS استفاده شد. شاخص‌های برازش مدل (مانند CMIN/DF، NFI، CFI، RMSEA) همگی در دامنه قابل قبول قرار داشتند که نشان‌دهنده برازش مطلوب مدل با داده‌هاست. برای مثال، مقدار RMSEA برابر $0/48$ (کمتر از $0/8$) و مقدار CFI برابر $0/92$ (بیشتر از $0/9$) بود که نشان‌دهنده اعتبار سازه مناسب ابزار است.

پ) پایایی: برای سنجش پایایی، از سه روش استفاده شد:

۱. **آلفای کرونباخ**: ضرایب آلفای کرونباخ برای کل پرسشنامه $0/89$ و برای ابعاد مختلف بین $0/74$ تا $0/88$ بود که بالاتر از حداقل مطلوب ($0/7$) است.
۲. **پایایی ترکیبی^۳**: مقادیر پایایی ترکیبی برای همه سازه‌ها بالاتر از $0/7$ بود که نشان‌دهنده پایایی مناسب است.
۳. **روش آزمون-بازآزمون**: پرسشنامه با فاصله دو هفته بر روی ۳۰ نفر از جامعه آماری اجرا شد و ضریب همبستگی بین دو مرحله برای کل پرسشنامه $0/85$ به دست آمد.

چالش‌های اجرایی و راه‌های حل آنها

در اجرای میدانی پژوهش، با چالش‌هایی مواجه شدیم که برخی از مهم‌ترین آنها عبارتند از:

۱. **عدم همکاری برخی پاسخ‌دهندگان**: برای حل این مشکل، از معرفان محلی و تأییدیه‌های رسمی از نهادهای مرتبط استفاده شد. همچنین، محققان با مراجعه حضوری و توضیح اهداف علمی پژوهش، اعتماد پاسخ‌دهندگان را جلب کردند.
  ۲. **حساسیت‌های فرهنگی**: برخی سؤالات (به‌ویژه درباره درآمد و مسائل خصوصی) با حساسیت پاسخ‌دهندگان مواجه شد. برای حل این مشکل، این سؤالات در انتهای پرسشنامه قرار گرفتند و با مقدمه‌چینی مناسب، ضرورت آنها برای اهداف علمی توضیح داده شد.
  ۳. **دشواری فهم برخی سؤالات**: پس از اجرای پایلوت، برخی گویه‌ها که برای پاسخ‌دهندگان مبهم بودند، بازنویسی و ساده‌سازی شدند.
  ۴. **موانع زبانی**: در مناطق کردنشین استان، پرسشنامه به زبان کردی ترجمه و از مصاحبه‌گران مسلط به زبان کردی استفاده شد.
- با اتخاذ این راهکارها، اطمینان لازم از اعتبار و پایایی داده‌ها حاصل شد و یافته‌های پژوهش از قابلیت اتکای علمی برخوردار گردیدند.

یافته‌های روش‌شناختی

در این بخش، به جای گزارش یافته‌های عددی و ماهوی پژوهش درباره وضعیت رفاه اجتماعی شهروندان استان آذربایجان غربی، صرفاً «یافته‌های مربوط به خود روش تحقیق» گزارش می‌شود. این یافته‌ها نشان‌دهنده کارآمدی یا ناکارآمدی رویکردهای مختلف سنجش و اعتبار راهکارهای اتخاذشده برای مواجهه با چالش‌های روش‌شناختی هستند. آنچه در پی می‌آید، یافته‌های روش‌شناختی حاصل از اجرای پژوهش در سه سطح تحلیل عاملی، تحلیل کیفی و مقایسه نتایج کمی و کیفی است.

یافته‌های حاصل از تحلیل عاملی: بازتعریف ابعاد رفاه در بافت محلی

تحلیل عاملی اکتشافی^۴ بر روی داده‌های حاصل از ۵۰۲ پرسشنامه اجرا شد. شاخص KMO (Kaiser-Meyer-Olkin) برابر $0/872$ به دست آمد که نشان‌دهنده کفایت مطلوب نمونه‌گیری برای اجرای تحلیل عاملی است. آزمون کرویت بارتل

¹ Construct Validity

² Confirmatory Factor Analysis

³ Composite Reliability

⁴ Exploratory Factor Analysis

نتایج آزمون همبستگی (Bartlett's Test of Sphericity) نیز در سطح $0/001$ معنی دار بود ($Sig = 0/000$) که نشان می‌دهد ماتریس همبستگی بین متغیرها برای تحلیل عاملی مناسب است.

- **یافته مهم اول:** برخلاف مطالعات پیشین که عمدتاً ابعاد هفت‌گانه رفاه را با ساختاری مجزا شناسایی کرده بودند، تحلیل عاملی اکتشافی در این پژوهش، ساختاری پنج‌عاملی را نشان داد. این بدان معناست که برخی ابعاد در ذهن و ادراک پاسخ‌دهندگان با یکدیگر ادغام شده‌اند.
- **یافته مهم دوم:** بُعد «امنیت شغلی و اشتغال» با بالاترین مقدار ویژه (Eigenvalue) $87/4$ و بیشترین درصد واریانس تبیین شده $3/24$ درصد، بیشترین سهم را در تبیین واریانس کل داشت. این یافته نشان می‌دهد که در استان آذربایجان غربی، مسئله اشتغال و امنیت شغلی مهم‌ترین دغدغه و تعیین‌کننده‌ترین مؤلفه رفاه اجتماعی از دیدگاه شهروندان است. پس از آن، بُعد «دسترسی به خدمات درمانی» با مقدار ویژه $56/3$ و درصد واریانس $8/17$ درصد در رتبه دوم قرار گرفت. این دو بعد روی هم رفته بیش از 42 درصد از واریانس کل را تبیین کردند.
- **یافته مهم سوم:** بُعد «وضعیت اقتصادی و درآمد» که در بسیاری از مطالعات غربی به عنوان مهم‌ترین بعد رفاه معرفی می‌شود، در این پژوهش با مقدار ویژه $34/2$ و درصد واریانس $7/11$ درصد در رتبه سوم قرار گرفت. این یافته نشان‌دهنده تفاوت معنادار در ساختار ابعاد رفاه در بافت فرهنگی-اجتماعی استان آذربایجان غربی نسبت به جوامع غربی است.
- **یافته مهم چهارم:** بارهای عاملی^۱ گویه‌های مرتبط با «تأمین اجتماعی» در دو عامل مختلف توزیع شده بودند: گویه‌های مرتبط با پوشش بیمه‌ای عمدتاً با بعد دسترسی به خدمات درمانی هم‌بار شدند و گویه‌های مرتبط با مستمری‌ها و حمایت‌های بلندمدت با بعد امنیت شغلی هم‌بار شدند. این یافته نشان می‌دهد که مفهوم تأمین اجتماعی در ذهن پاسخ‌دهندگان، به دو مؤلفه متمایز «بیمه درمان» و «بیمه درآمد» تفکیک می‌شود که این مسئله در طراحی ابزارهای سنجش باید مورد توجه قرار گیرد.
- **یافته مهم پنجم:** تحلیل عاملی تأییدی^۲ برای مقایسه دو مدل عاملی اجرا شد: مدل اول بر اساس ساختار هفت‌عاملی نظری و مدل دوم بر اساس ساختار پنج‌عاملی مستخرج از تحلیل اکتشافی. شاخص‌های برازش مدل دوم (CMIN/DF = 2.34, CFI = 0.94, RMSEA = 0.042, NFI = 0.91) به‌طور معناداری بهتر از مدل اول (CMIN/DF = 3.87, CFI = 0.86, RMSEA = 0.071, NFI = 0.83) بود. این یافته تأیید می‌کند که ساختار عاملی بومی‌سازی‌شده، برازش بهتری با داده‌های میدانی دارد.

یافته‌های حاصل از بخش کیفی: معنای بومی رفاه در استان آذربایجان غربی

تحلیل مضمون^۳ مصاحبه‌های عمیق با ۲۰ نفر از شهروندان استان آذربایجان غربی، به شناسایی مضامین اصلی و فرعی مرتبط با درک و تفسیر آنان از مفهوم رفاه منجر شد. یافته‌های این بخش، تصویری غنی و چندلایه از معنای رفاه در بافت فرهنگی-اجتماعی منطقه به دست می‌دهد.

- **مضمون اصلی اول: رفاه به مثابه «آبرومندی» و «احترام اجتماعی»:** یکی از مضامین تکرارشونده در مصاحبه‌ها، پیوند رفاه با «آبروی اجتماعی» و «احترام در جامعه» بود. مشارکت‌کنندگان، صرف‌نظر از وضعیت اقتصادی، رفاه خود را در گرو میزان احترامی می‌دانستند که در جامعه از آن برخوردارند. یک مشارکت‌کننده ۴۵ ساله از شهر ارومیه در این باره گفت: «آدم ممکنه پول داشته باشه، اما اگر توی جامعه آبرو نداشته باشه، کسی بهش احترام نذاره، به نظرم اون آدم رفاه نداره. رفاه یعنی وقتی از خونه می‌آی بیرون، مردم به تو احترام بذارن، سلام و علیک کنن، به حساب بیارن». این یافته با پژوهش کردونی و فاضلی (۱۳۸۸) همخوانی دارد که نشان داده‌اند گفتمان‌های رفاهی در ایران، ابعاد معنایی فراتر از اقتصاد را دربرمی‌گیرند و مفاهیمی مانند «حرمت» و «منزلت» در آنها نقش مهمی ایفا می‌کنند.

¹ Factor Loadings

² Confirmatory Factor Analysis

³ Thematic Analysis

- **مضمون اصلی دوم: رفاه به مثابه «امنیت و آینده‌نگری»**: مضمون مهم دیگر، پیوند رفاه با احساس امنیت نسبت به آینده بود. بسیاری از مشارکت‌کنندگان، به‌ویژه آنان که در بخش غیررسمی اقتصاد اشتغال داشتند، رفاه را نه در وضعیت فعلی، بلکه در «اطمینان از آینده» تعریف می‌کردند. یک مشارکت‌کننده ۳۸ ساله از شهر ماکو گفت: «الان من کار دارم، درآمد بد نیست، اما فردا معلوم نیست چی میشه. کارم فصلیه، سه ماه دارم، نه ماه ندارم. به نظر من رفاه یعنی آدم بدونه فردا چی میشه، خیالش از آینده راحت باشه. الان ما همش استرس داریم». این یافته با پژوهش صفری و رفیعی (۱۳۹۸) درباره چالش‌های بیمه اجتماعی و ناامنی شغلی در ایران همخوانی دارد و نشان می‌دهد که ناامنی شغلی و نبود حمایت‌های بلندمدت، به شدت بر احساس رفاه شهروندان تأثیر منفی می‌گذارد.
- **مضمون اصلی سوم: رفاه به مثابه «دینداری و آرامش معنوی»**: برای بخش قابل توجهی از مشارکت‌کنندگان، به‌ویژه افراد مسن‌تر و ساکنان مناطق روستایی، دینداری و باورهای مذهبی نه فقط یک ارزش فردی، بلکه عنصری از رفاه و آرامش روانی محسوب می‌شد. یک مشارکت‌کننده ۶۷ ساله از روستایی در حوالی نقره بیان کرد: «رفاه فقط پول و ماشین و خون نیست. آدم اگر دلش آرام نباشه، هیچی نداره. ایمون به خدا دل رو آرام می‌کنه. هر چی خدا بده، راضیم. این رضایت، بزرگ‌ترین رفاهه». این مضمون نشان‌دهنده اهمیت ابعاد معنوی رفاه در بافت فرهنگی ایران است که در شاخص‌های استاندارد غربی معمولاً نادیده گرفته می‌شود.
- **مضمون اصلی چهارم: رفاه به مثابه «روابط خویشاوندی و همسایگی»**: شبکه‌های خویشاوندی و همسایگی به عنوان منبع مهم حمایت اجتماعی و در نتیجه، عنصری از رفاه در مصاحبه‌ها ظاهر شدند. یک مشارکت‌کننده ۵۲ ساله از شهر خوی گفت: «رفاه یعنی آدم تنها نباشه. فامیل، همسایه، بچه‌ها دور و بر آدم باشن. وقتی مریض می‌شم، یکی به دادم برسه. این روابط با پول درست نمی‌شه». این یافته نشان می‌دهد که در منطقه‌ای با فرهنگ جمع‌گرا، سرمایه اجتماعی و روابط حمایتی غیررسمی بخش مهمی از رفاه را تشکیل می‌دهد.
- **مضمون اصلی پنجم: رفاه به مثابه «دسترسی به خدمات پایه»**: اگرچه مضامین غیرمادی در مصاحبه‌ها برجسته بودند، اما «دسترسی به خدمات پایه» مانند درمان، آموزش و مسکن نیز به عنوان مؤلفه‌های ضروری رفاه مطرح شدند. یک مشارکت‌کننده ۳۳ ساله از شهر بوکان گفت: «رفاه اولش اینه که آدم نون داشته باشه، خونه داشته باشه، وقتی مریض می‌شه بتونه بره دکتر. اینا چیزهای اساسیه. بعد از اون، اون چیزای دیگه مثل احترام و آرامش میاد». این یافته با پژوهش محقق کمال و همکاران (۱۳۹۳) همخوانی دارد که نشان داده‌اند در ایران، به دلیل وضعیت نامناسب توسعه‌یافتگی و تأمین ناکافی نیازهای اولیه، ابعاد عینی رفاه اولویت بیشتری دارند.

مقایسه نتایج کمی و کیفی: آشکارسازی شکاف‌های روش‌شناختی

مقایسه نظام‌مند یافته‌های حاصل از بخش کمی و کیفی پژوهش، به کشف شکاف‌ها و تناقض‌های معناداری انجامید که هر یک نشان‌دهنده محدودیت‌های رویکردهای تک‌ساختی به سنجش رفاه است.

- **تناقض اول: افزایش درآمد در برابر کاهش امنیت**: یافته‌های کمی نشان می‌داد که متوسط درآمد خانوارها در دهک‌های پایین در مقایسه با آمارهای رسمی سال‌های قبل، افزایش نسبی داشته است. با این حال، مصاحبه‌های کیفی حکایت از افزایش احساس ناامنی و نگرانی از آینده در میان همین گروه‌ها داشت. یک مشارکت‌کننده ۴۱ ساله از شهر میاندوآب در این باره گفت: «درآمد من نسبت به چند سال پیش بیشتر شده، ولی خرج‌هامون خیلی بیشتر شده. نمی‌دونیم فردا چقدر پول می‌ارزه. تازه کارم مطمئن نیست، ممکنه هر لحظه بیکار بشم. این نگرانی رو با پول نمی‌شه جبران کرد». این تناقض نشان می‌دهد که سنجش صرفاً اقتصادی رفاه (با شاخص‌هایی مانند درآمد) تصویری خوش‌بینانه اما ناقص از وضعیت رفاه ارائه می‌دهد و از عواملی مانند تورم، بی‌ثباتی اقتصادی و ناامنی شغلی که به شدت بر احساس رفاه تأثیر می‌گذارد، غفلت می‌کند.
- **تناقض دوم: پوشش بیمه در برابر کیفیت خدمات**: یافته‌های کمی نشان می‌داد که درصد بالایی از پاسخ‌دهندگان (بیش از ۸۵ درصد) تحت پوشش یکی از انواع بیمه (تأمین اجتماعی، خدمات درمانی، نیروهای مسلح و...) قرار دارند. با این

حال، مصاحبه‌های کیفی از نارضایتی عمیق از کیفیت خدمات درمانی و دشواری دسترسی به آنها حکایت داشت. یک مشارکت‌کننده ۵۷ ساله از شهر سردشت گفت: «بیمه داریم، اما فایده ندارد. وقتی می‌ریم بیمارستان، باید کلی معطل بشیم، به عالمه هزینه بکنیم، آخرش هم دکترا درست و حسابی نگاهمون نمی‌کنن. خیلی از داروها رو باید آزاد بخریم. این چه رفاهی داره؟» این تناقض نشان می‌دهد که شاخص‌های کمی «پوشش بیمه» بدون توجه به کیفیت و کارآمدی خدمات، نمی‌توانند تصویر دقیقی از رفاه مرتبط با سلامت ارائه دهند.

• **تناقض سوم: رضایت از زندگی در برابر شاخص‌های عینی:** در بخش کمی، میانگین نمره «رضایت از زندگی» (به عنوان یکی از شاخص‌های رفاه ذهنی) در حد متوسط (۲/۳ از ۵) بود. اما مصاحبه‌های کیفی طیف وسیع‌تری از احساسات و ارزیابی‌ها را نشان می‌دادند. برخی از مشارکت‌کنندگان با وجود وضعیت عینی نامناسب، به دلیل عوامل فرهنگی و مذهبی (مانند رضایت به تقدیر الهی) رضایت نسبی از زندگی داشتند و برخی دیگر با وجود وضعیت عینی مناسب، به دلیل احساس بی‌عدالتی و مقایسه با دیگران، رضایت پایینی داشتند. این یافته با پژوهش حبیب‌پور گنابی (۱۴۰۱) همخوانی دارد که نشان داده است به‌زیستی ذهنی در ایران تحت تأثیر عوامل فرهنگی و اجتماعی متعددی است و نمی‌توان آن را صرفاً به شاخص‌های عینی تقلیل داد.

• **تناقض چهارم: تفاوت در اولویت‌بندی ابعاد رفاه:** در بخش کمی، وقتی از پاسخ‌دهندگان خواسته شد به ابعاد مختلف رفاه نمره اهمیت بدهند، بعد «اقتصادی و درآمد» بالاترین نمره را کسب کرد. اما در مصاحبه‌های کیفی، وقتی بحث باز و عمیق شد، مضامینی مانند «احترام اجتماعی»، «امنیت» و «آرامش» برجستگی بیشتری یافتند. این تناقض نشان می‌دهد که در پرسش‌های مستقیم و سطحی، افراد ممکن است پاسخ‌های کلیشه‌ای و مطلوب اجتماعی بدهند، اما در گفت‌وگوی عمیق، لایه‌های عمیق‌تر معنای رفاه آشکار می‌شود.

در نتیجه‌یافته‌های روش‌شناختی این پژوهش را می‌توان در نکات زیر خلاصه کرد:

۱. **ساختار عاملی رفاه وابسته به بافت است:** ابعاد و ساختار عاملی رفاه اجتماعی در استان آذربایجان غربی با مدل‌های کلاسیک و حتی الگوی ملی تفاوت‌های معناداری دارد. این یافته ضرورت بومی‌سازی شاخص‌ها در سطح منطقه‌ای را تأکید می‌کند.

۲. **معنای رفاه چندلایه و پیچیده است:** درک و تفسیر شهروندان از رفاه، فراتر از شاخص‌های عینی و اقتصادی است و مفاهیمی مانند آبروی اجتماعی، احترام، امنیت، دینداری و روابط اجتماعی را دربرمی‌گیرد. این لایه‌های معنایی در پژوهش‌های صرفاً کمی نادیده می‌مانند.

۳. **شکاف میان داده‌های عینی و ذهنی معنادار است:** مقایسه یافته‌های کمی و کیفی نشان داد که شاخص‌های عینی به تنهایی نمی‌توانند تصویر دقیقی از وضعیت رفاه ارائه دهند. افزایش درآمد لزوماً به معنای افزایش احساس رفاه نیست و پوشش بیمه به معنای دسترسی مؤثر به خدمات نیست.

۴. **روش ترکیبی ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است:** یافته‌های این پژوهش تأکید می‌کنند که سنجش معتبر رفاه اجتماعی نیازمند رویکرد ترکیبی است که هم عمق کیفی و هم گستره کمی را تأمین کند. هیچ‌یک از این دو رویکرد به تنهایی قادر به پوشش تمام ابعاد این مفهوم پیچیده نیستند.

بحث و نتیجه‌گیری: ارائه مدل ترکیبی پیشنهادی

یافته‌های روش‌شناختی این پژوهش، ضمن تأیید چالش‌های چهارگانه مطرح‌شده در سنجش رفاه اجتماعی (چندبعدی بودن، بومی‌سازی شاخص‌ها، ترکیب داده‌های عینی و ذهنی، و اعتبار و پایایی)، نشان داد که رویکردهای تک‌ساحتی قادر به ارائه تصویری جامع و دقیق از وضعیت رفاه نیستند. تحلیل عاملی، تفاوت ساختار ابعاد رفاه در بافت استان آذربایجان غربی با مدل‌های کلاسیک را آشکار ساخت. یافته‌های کیفی، لایه‌های پنهان معنای رفاه از جمله «آبروی اجتماعی»، «امنیت»، «دینداری» و «روابط خویشاوندی» را نمایان کرد. مقایسه یافته‌های کمی و کیفی نیز شکاف معنادار میان شاخص‌های عینی و احساس ذهنی رفاه را نشان داد. بر این اساس، در این بخش ابتدا مدل ترکیبی سه‌مرحله‌ای برای سنجش رفاه اجتماعی ارائه می‌شود و سپس پیشنهاد‌های روش‌شناختی برای پژوهشگران آینده مطرح می‌گردد.

مدل ترکیبی سه‌مرحله‌ای سنجش رفاه اجتماعی

بر اساس یافته‌های پژوهش و با الهام از رویکردهای ترکیبی موجود (به ویژه طرح اکتشافی متوالی کرول و دیگران، ۲۰۱۶)، مدلی سه‌مرحله‌ای برای سنجش ترکیبی رفاه اجتماعی طراحی شده است. این مدل با عنوان «مدل ترکیبی اکتشافی-تیبینی بومی» نامگذاری می‌شود و شامل مراحل زیر است:

مرحله اول: اکتشاف کیفی (بومی‌سازی)

هدف این مرحله، دستیابی به درکی عمیق و بومی از مفهوم رفاه اجتماعی در جامعه هدف است. این مرحله ضرورتی اجتناب‌ناپذیر برای پرهیز از تحمیل مفاهیم و شاخص‌های برون‌زا بر واقعیت‌های اجتماعی جامعه مورد مطالعه است.

اقدامات عملیاتی

۱. **نمونه‌گیری هدفمند با حداکثر تنوع:** انتخاب مشارکت‌کنندگان از گروه‌های مختلف اجتماعی (از نظر سن، جنس، قومیت، وضعیت اشتغال، محل سکونت، پایگاه اقتصادی-اجتماعی) به منظور پوشش حداکثری تنوع تجارب و تفسیرها.
۲. **اجرای مصاحبه‌های عمیق و گروه‌های کانونی:** انجام مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته و عمیق با حداقل ۲۰ تا ۳۰ نفر (تا رسیدن به اشباع نظری) و همچنین برگزاری گروه‌های کانونی با حضور ۶ تا ۸ نفر در هر گروه برای کشف ابعاد مشترک و متفاوت معنا.
۳. **تحلیل مضمون:** پیاده‌سازی دقیق مصاحبه‌ها و تحلیل آنها با استفاده از روش‌های نظام‌مند تحلیل مضمون (براون و کلارک، ۲۰۰۶) برای شناسایی مضامین اصلی و فرعی مرتبط با رفاه اجتماعی.
۴. **تدوین چارچوب مفهومی بومی‌سازی شده:** بر اساس مضامین شناسایی شده، چارچوب مفهومی اولیه پژوهش تدوین می‌شود که شامل ابعاد، مؤلفه‌ها و شاخص‌های بومی رفاه است.
۵. **خروجی مرحله اول:** چارچوب مفهومی بومی، شامل ابعاد و مؤلفه‌های رفاه اجتماعی با تعاریف عملیاتی متناسب با بافت فرهنگی-اجتماعی جامعه هدف.

مرحله دوم: سنجش کمی (تعمیم‌پذیری)

در این مرحله، چارچوب مفهومی حاصل از مرحله کیفی، به ابزار سنجش کمی تبدیل و بر روی نمونه‌ای معرف از جامعه هدف اجرا می‌شود.

اقدامات عملیاتی

۱. **طراحی پرسشنامه محقق‌ساخته:** تدوین گویه‌ها بر اساس مضامین و مؤلفه‌های شناسایی شده در مرحله کیفی. برای هر مضمون، چندین گویه طراحی می‌شود که طیف وسیعی از تجارب و معانی را پوشش دهد.
۲. **اعتباریابی و پایایی سنجی اولیه:**
  - اجرای پایلوت با نمونه کوچک (۵۰ تا ۱۰۰ نفر)
  - محاسبه آلفای کرونباخ برای سنجش همسانی درونی
  - محاسبه CVR و CVI برای تأمین اعتبار محتوا با نظرخواهی از خبرگان
۳. **تعیین حجم نمونه و روش نمونه‌گیری:** محاسبه حجم نمونه با استفاده از فرمول‌های مناسب (مانند کوکران) و انتخاب روش نمونه‌گیری متناسب با جامعه هدف (تصادفی ساده، طبقه‌ای، خوشه‌ای).
۴. **اجرای پیمایش:** گردآوری داده‌ها با استفاده از پرسشنامه نهایی و با رعایت ملاحظات اخلاقی.
۵. **تحلیل داده‌های کمی:**
  - استانداردسازی داده‌ها: استفاده از نمره Z یا روش‌های دیگر برای قابل مقایسه شدن شاخص‌ها با واحدهای متفاوت.
  - وزن‌دهی به شاخص‌ها: به کارگیری روش‌های علمی وزن‌دهی مانند تحلیل مؤلفه‌های اصلی (PCA)، تحلیل سلسله مراتبی (AHP) یا روش انتساب وزن برابر (با تحلیل حساسیت).

- تحلیل عاملی تأییدی: برای تأیید ساختار عاملی به دست آمده از مرحله کیفی.
- آزمون فرضیات: بررسی روابط بین متغیرها با استفاده از آزمون‌های آماری مناسب.
- **خروجی مرحله دوم:** داده‌های کمی معتبر و پایا که قابلیت تعمیم به کل جامعه هدف را دارند و تصویری کلان از وضعیت رفاه اجتماعی ارائه می‌دهند.

مرحله سوم: تفسیر مجدد (تلفیق)

این مرحله، وجه تمایز اصلی مدل پیشنهادی است. در این مرحله، یافته‌های کمی با بازگشت به مشارکت‌کنندگان کیفی و نیز تحلیل ترکیبی، تفسیر و تبیین می‌شوند.

اقدامات عملیاتی

۱. **بازگشت به مشارکت‌کنندگان کیفی:** ارائه یافته‌های کمی به برخی از مشارکت‌کنندگان مرحله کیفی (۵ تا ۱۰ نفر) و بحث درباره آنها. این کار به تفسیر یافته‌های کمی در پرتو تجارب زیسته مشارکت‌کنندگان کمک می‌کند و از ارائه تفاسیر انتزاعی و دور از واقعیت جلوگیری می‌نماید.
  ۲. **مصاحبه‌های تکمیلی:** انجام مصاحبه‌های کوتاه با مشارکت‌کنندگان جدید برای بررسی یافته‌های متناقض یا غیرمنتظره.
  ۳. **تلفیق یافته‌ها^۱:** ترکیب نظام‌مند یافته‌های کمی و کیفی در قالب جداول تلفیقی، نمودارها و روایت‌های تحلیلی. برای این منظور می‌توان از روش‌های زیر استفاده کرد:
    - **تلفیق روایی^۲:** ارائه جداگانه یافته‌های کمی و کیفی و سپس تلفیق آنها در بخش بحث.
    - **تبدیل داده‌ها^۳:** تبدیل یافته‌های کیفی به داده‌های کمی^۴ یا بالعکس.
    - **ارائه ماتریس تلفیق:** ارائه جدولی که یافته‌های کمی و کیفی را در کنار هم و در ارتباط با یکدیگر نشان می‌دهد.
  ۴. **ارائه تحلیل جامع:** تدوین تحلیلی که هم وسعت (برآمده از داده‌های کمی) و هم عمق (برآمده از داده‌های کیفی) را دربرگیرد و تصویری کامل از وضعیت رفاه اجتماعی ارائه دهد.
- خروجی مرحله سوم:** تحلیلی جامع و چندلایه از وضعیت رفاه اجتماعی که هم قابلیت تعمیم دارد و هم از عمق و غنای لازم برخوردار است.

پیشنهادات روش‌شناختی برای پژوهشگران آینده

- بر اساس یافته‌های این پژوهش و مدل پیشنهادی، توصیه‌های زیر برای پژوهشگران حوزه رفاه اجتماعی ارائه می‌شود:
۱. **توجه به بوم‌گرایی^۵:** شاخص‌های استاندارد و بین‌المللی را بدون بومی‌سازی به کار نبرید. این شاخص‌ها در بافت‌های فرهنگی-اجتماعی خاصی تولید شده‌اند و ممکن است با واقعیت‌های جامعه ایران همخوانی نداشته باشند. حداقل یک مرحله اکتشافی کیفی برای فهم معنای رفاه در جامعه هدف خود در نظر بگیرید. این مرحله می‌تواند با اجرای چند مصاحبه عمیق یا گروه کانونی انجام شود و سرمایه‌ای ارزشمند برای طراحی ابزار سنجش معتبر فراهم آورد. همانگونه که پژوهش حاضر نشان داد، مؤلفه‌هایی مانند «آبروی اجتماعی» و «دینداری» در فهم بومی رفاه در آذربایجان غربی نقش مهمی داشتند که در شاخص‌های استاندارد دیده نمی‌شوند.
  ۲. **پرهیز از تقلیل‌گرایی^۶:** رفاه اجتماعی را صرفاً به مؤلفه‌های اقتصادی تقلیل ندهید. اگرچه ابعاد اقتصادی (درآمد، اشتغال، مسکن) اهمیت اساسی دارند، اما ابعاد اجتماعی، فرهنگی و روانی نیز به همان اندازه در تعیین وضعیت رفاه مؤثرند. یافته‌های این

¹ Data Integration

² Weaving

³ Data Transformation

⁴ quantitating

⁵ Contextualization

⁶ Reductionism

پژوهش نشان داد که احساس امنیت، احترام اجتماعی، روابط خویشاوندی و آرامش معنوی، اجزای جدایی‌ناپذیر رفاه در نزد شهروندان هستند. شاخص ترکیبی رفاه باید بتواند همه این ابعاد را پوشش دهد.

۳. **استفاده از روش‌های وزن‌دهی علمی:** برای تلفیق شاخص‌ها و ابعاد مختلف رفاه، از روش‌های وزن‌دهی علمی و معتبر استفاده کنید. انتساب وزن برابر به همه شاخص‌ها^۱ اگرچه ساده است، اما معمولاً با واقعیت همخوانی ندارد، زیرا ابعاد مختلف رفاه اهمیت یکسانی ندارند. روش‌هایی مانند تحلیل مؤلفه‌های اصلی (PCA)، تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) یا روش‌های مبتنی بر نظر خبرگان (مانند دلفی) می‌توانند وزن‌های معتبرتری ارائه دهند. همچنین، حتماً تحلیل حساسیت^۲ را برای بررسی تأثیر وزن‌های مختلف بر نتایج نهایی انجام دهید.

۴. **اعتبارسنجی ترکیبی:** اعتبار یافته‌های کمی خود را با داده‌های کیفی محک بزنید. یافته‌های متناقض میان داده‌های کمی و کیفی را نه به عنوان نقص، بلکه به عنوان فرصتی برای کشف لایه‌های عمیق‌تر پدیده مورد مطالعه در نظر بگیرید. بازگشت به مشارکت‌کنندگان کیفی و بحث درباره یافته‌های کمی، روشی مؤثر برای اعتبارسنجی و تفسیر عمیق‌تر یافته‌هاست.

۵. **توجه به تنوع درونی جامعه:** جامعه ایران از تنوع فرهنگی، قومی، زبانی و اجتماعی بالایی برخوردار است. در پژوهش‌های ملی، حتماً به این تنوع توجه کنید و از نمونه‌گیری طبقه‌ای متناسب با این تنوع استفاده نمایید. در پژوهش‌های منطقه‌ای نیز، تنوعات درونی منطقه (شهر-روستا، گروه‌های قومی مختلف، گروه‌های سنی و جنسی متفاوت) را مد نظر قرار دهید. پژوهش حاضر نشان داد که حتی در سطح یک استان، تفاوت‌های معناداری بین گروه‌های مختلف (از نظر قومیت، محل سکونت و وضعیت اشتغال) در تعریف و اولویت‌بندی ابعاد رفاه وجود دارد.

۶. **توجه به پویایی رفاه در طول زمان:** رفاه اجتماعی پدیده‌ای ایستا نیست و در طول زمان تغییر می‌کند. پژوهش‌های طولی^۳ و روندپژوهی^۴ می‌توانند تصویر دقیق‌تری از تغییرات رفاه ارائه دهند. اگر امکان اجرای پژوهش طولی نیست، حداقل در تحلیل یافته‌ها، تأثیر تغییرات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بر وضعیت رفاه را مد نظر قرار دهید.

۷. **توجه به سیاست‌پذیری یافته‌ها:** پژوهش‌های رفاه اجتماعی زمانی ارزشمند خواهند بود که بتوانند به بهبود سیاست‌ها و برنامه‌های رفاهی کمک کنند. در طراحی پژوهش و ارائه یافته‌ها، به نیازها و پرسش‌های سیاست‌گذاران توجه کنید. یافته‌های پژوهش را به زبان ساده و با ارائه پیشنهادات عملی برای سیاست‌گذاران تدوین نمایید.

محدودیت‌های پژوهش

پژوهش حاضر با وجود دستاوردهای روش‌شناختی، با محدودیت‌هایی نیز مواجه بود که توجه به آنها برای پژوهشگران آتی ضروری است:

۱. **محدودیت زمانی:** داده‌های این پژوهش در یک مقطع زمانی خاص (۱۳۹۹-۱۴۰۰) گردآوری شده‌اند و تصویری ایستا از وضعیت رفاه ارائه می‌دهند. پژوهش‌های طولی می‌توانند تغییرات رفاه در طول زمان و تأثیر رویدادهای اقتصادی و اجتماعی بر آن را نشان دهند.
۲. **محدودیت مکانی:** این پژوهش صرفاً در استان آذربایجان غربی اجرا شده است. تعمیم یافته‌ها به سایر استان‌ها باید با احتیاط صورت گیرد. اجرای پژوهش‌های مشابه در سایر استان‌ها با فرهنگ‌ها و ساختارهای اقتصادی-اجتماعی متفاوت، به غنای دانش ما درباره تنوع معنای رفاه در ایران می‌افزاید.
۳. **محدودیت نمونه‌گیری:** با وجود تلاش برای دستیابی به حداکثر تنوع، برخی گروه‌های خاص (مانند افراد بی‌خانمان، معتادان متجاهر، مهاجران غیرقانونی) به دلیل دشواری دسترسی، در نمونه حضور نداشتند. پژوهش‌های آتی می‌توانند بر این گروه‌های خاص متمرکز شوند.

¹ Equal Weighting

² Sensitivity Analysis

³ Longitudinal Studies

⁴ Trend Studies

۴. **محدودیت‌های روش‌شناختی:** مدل ترکیبی پیشنهادی، اگرچه نسبت به رویکردهای تک‌ساختی برتری دارد، اما اجرای آن زمان‌بر و پرهزینه است. ارائه نسخه‌های ساده‌شده و کارآمدتر از این مدل برای پژوهش‌هایی با منابع محدود، می‌تواند موضوع پژوهش‌های آتی باشد.

چشم‌انداز مطالعات آتی

۱. **طراحی پانل ملی رفاه اجتماعی:** ایجاد یک پانل داده‌های طولی در سطح ملی که به طور منظم (سالانه یا دوسالانه) وضعیت رفاه اجتماعی ایرانیان را در ابعاد مختلف پایش کند.
۲. **مطالعات تطبیقی بین‌فرهنگی:** مقایسه معنای رفاه و ابعاد آن در میان گروه‌های قومی و فرهنگی مختلف ایران.
۳. **ارزیابی سیاست‌های رفاهی:** استفاده از مدل پیشنهادی برای ارزیابی تأثیر سیاست‌ها و برنامه‌های رفاهی (مانند یارانه‌ها، بیمه همگانی، مسکن اجتماعی) بر وضعیت رفاه شهروندان.
۴. **توسعه فناوری‌های سنجش:** بهره‌گیری از فناوری‌های نوین (مانند اپلیکیشن‌های موبایل، داده‌های بزرگ، یادگیری ماشین) برای سنجش لحظه‌ای و کم‌هزینه‌تر رفاه اجتماعی.

جمع‌بندی

این پژوهش با هدف شناسایی چالش‌های روش‌شناختی سنجش رفاه اجتماعی و ارائه مدلی ترکیبی برای مطالعات آتی انجام شد. یافته‌ها نشان داد که سنجش معتبر رفاه اجتماعی در ایران با چالش‌های چهارگانه چندبعدی بودن مفهوم، بومی‌سازی شاخص‌ها، ترکیب داده‌های عینی و ذهنی، و اعتبار و پایایی مواجه است. مدل ترکیبی سه‌مرحله‌ای پیشنهادی (اکتشاف کیفی، سنجش کمی، تفسیر مجدد) می‌تواند راهگشای پژوهشگران در مواجهه با این چالش‌ها باشد. این مدل با تأکید بر بومی‌سازی شاخص‌ها، پرهیز از تقلیل‌گرایی، استفاده از روش‌های وزن‌دهی علمی و اعتبارسنجی ترکیبی، امکان دستیابی به تصویری جامع و چندلایه از وضعیت رفاه اجتماعی را فراهم می‌آورد. امید است که این مدل بتواند به ارتقای کیفیت پژوهش‌های رفاه اجتماعی در ایران و در نتیجه، بهبود سیاست‌گذاری‌های این حوزه یاری رساند.

منابع

- ابراهیمی، محمد. (۱۳۹۳). فراتحلیل پژوهش‌های بهزیستی اجتماعی در ایران. رفاه اجتماعی، ۱۴(۵۵)، ۱۰۵-۱۳۰.
- پناهی، بابک. (۱۳۸۴). کارکردهای تأمین اجتماعی در ایران: ضرورت‌های برپایی نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی. تهران: مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی.
- حبیب‌پور گتایی، کرم. (۱۴۰۱). ارزیابی وضعیت بهزیستی ذهنی در بین جوانان ایرانی. رفاه اجتماعی، ۲۲(۸۶)، ۵۳-۹.
- خیرانی، میترا؛ سروخی، باقر؛ نوابخش، مهرداد. (۱۴۰۴). تحلیل جامعه‌شناختی سرمایه فرهنگی و رفاه ذهنی خانواده‌های تهرانی. جامعه‌پژوهی فرهنگی، ۱۶(۱)، ۷۵-۹۸.
- زاهدی اصل، محمد. (۱۳۸۱). مبانی رفاه اجتماعی. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.
- سام‌آرام، عزت‌الله؛ محبوبی، رضا. (۱۳۹۱). ساخت مقیاس برای سنجش رفاه اجتماعی با تأکید بر رفاه ذهنی (احساس رفاه). فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۱۲(۴)، ۱-۳۲.
- ستاری‌فر، محمد. (۱۳۸۱). طرح برپایی نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی کشور. فصلنامه برنامه و بودجه، ۷(۲)، ۳-۳۱.
- شهبوه، مرتضی؛ شهبوه، محمود. (۱۴۰۲). نقش سازمان تأمین اجتماعی در برقراری عدالت در حکومت مهدوی (عج). مجموعه مقالات همایش ملی مهدویت و عدالت، دانشگاه آزاد اسلامی.
- صفری، علی؛ رفیعی، حسن. (۱۳۹۸). حمایت‌های اجتماعی در کار شایسته با تأکید بر حمایت‌های بیمه اجتماعی و چالش‌های فراروی آن در نظام تأمین اجتماعی ایران. رفاه اجتماعی، ۱۸(۶۹)، ۳۳-۶۰.
- غفاری، غلامرضا؛ امیدی، رضا. (۱۳۸۸). کیفیت زندگی: شاخص توسعه اجتماعی. تهران: شیرازه.
- غفاری، غلامرضا؛ حبیب‌پور گتایی، کرم. (۱۳۹۶). کیفیت زندگی: شاخص توسعه اجتماعی (ویراست دوم). تهران: انتشارات کویر.
- فیتزپتریک، تونی. (۱۳۸۷). نظریه رفاه (هرمز همایون‌پور، مترجم). تهران: مؤسسه عالی پژوهش تأمین اجتماعی.
- فیروزآبادی، سید احمد. (۱۳۸۹). موازی‌کاری و ناهماهنگی در نظام رفاهی ایران. کتاب ماه علوم اجتماعی، ۳۴، ۱۰۰-۱۰۷.
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران. اصول ۲۹ و ۴۳.
- قانون تأمین اجتماعی. مواد ۱ و ۲۸.
- کردونی، رضا؛ فاضلی، نعمت‌الله. (۱۳۸۸). تحلیل برخی گفتمان‌های رفاهی در دوران اصلاحات. رفاه اجتماعی، ۹(۳۲)، ۳۷-۶۶.

- مبارکی، مهدی؛ شهبازی، زهره؛ مصطفوی، نجمه سادات. (۱۴۰۴). روش‌شناسی ساخت شاخص ترکیبی توسعه اجتماعی: تصمیمات کلیدی و نتایج. جامعه‌شناسی کاربردی، ۱۱(۳۶)، ۱۲۵-۱۵۴.
- محقق‌کی‌کمال، سید حسین؛ رفیعی، حسن؛ سجادی، حمیرا؛ عباسیان، عزت‌اله؛ رهگذر، مهدی. (۱۳۹۳). تخمین شاخص ترکیبی رفاه اجتماعی برای شرایط ایران. رفاه اجتماعی، ۱۴(۵۲)، ۷-۳۲.
- مدنی، سعید. (۱۳۷۹). به سوی نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی. تهران: انتشارات دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی.
- موسوی، میرطاهر. (۱۳۹۷). مفاهیم و نظریه‌های رفاه اجتماعی. تهران: انتشارات دانژه.
- نعیمایی، بنیامین؛ شکوری، علی. (۱۳۹۵). چالش‌های اجرای نظام جامع رفاه و تأمین اجتماعی در ایران دهه ۹۰. رفاه اجتماعی، ۱۶(۶۳)، ۹-۵۲.

- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Creswell, J. W., & Clark, V. L. P. (2017). *Designing and conducting mixed methods research* (3rd ed.). Sage publications.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95(3), 542-575.
- Foa, R., & Tanner, J. C. (2012). *Methodology of the indices of social development*. The Hague, Netherlands: International Institute of Social Studies.
- Santeramo, F. G. (2016). Methodological challenges in building composite indicators: A critical review. *Social Indicators Research*, 128(3), 1219-1240.